

İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN: 2147-6152

Yıl 10, Sayı 26, Nisan 2021

Makale Adı /Article Name

Luhmann'ın Sistem Kuramı
Bağlamında Bir İletişim Sistemi
Olarak Armağan Değiş Tokuşunun
İncelenmesi

An Examination of Gift Exchange As
A Communication System in The
Context of Luhmann's Systems
Theory

Yazar/Author

Tebrike KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya Bölümü,
tebrikekaya@beykent.edu.tr ORCID: 0000-0002-4348-3861

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 12.10.2020

Kabul Tarihi: 14.04.2021

Yayın Tarihi: 30.04.2021

Sayfa Aralığı: 570-584

Kaynak Gösterme

Kaya, Tebrike (2021). "Luhmann'ın Sistem Kuramı Bağlamında Bir İletişim Sistemi Olarak Armağan Değiş Tokuşunun İncelenmesi", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 26, s. 570-584.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

İnsan, toplum, kültür üçgeninde önemli işlevler yüklenen armağan değiş tokuşu toplumsal etkileşimin temel taşlarından biridir. İlkel toplumda karşılıklılık olgusunu etnografik veriler ışığında inceleyen Mauss armağan değiş tokuşunun ve potlaç kültürünün kendini yeniden üreten bir döngü içerisinde nasıl işlediğini açıklamıştır. Kendini yeniden üretme, yeni işlevselcilik yaklaşımının öncülerinden Niklas Luhmann'ın da temel kavramlarından biridir. Luhmann'ın sistem kuramına göre, işlevsel sistemlerin kendini yeniden yaratması iletişim mecraları üzerinden gerçekleşmektedir. Bu çalışmanın amacı, armağan alışverişinin geçmişteki ve günümüzdeki işlevlerine odaklanarak toplumsal sistem içerisindeki önemini ortaya koymaktır. Sonuç olarak, Mauss'un belirlediği değiş tokuş ilkelerinin, Luhmann'ın iletişim sistemi olarak adlandırdığı mekanizmalardan biri olduğu görülmüştür. Armağan değiş tokuşu ilkeleri Luhmann'ın deyişiyle seçim ve motivasyon mekanizmaları olarak işlemekte ve anlamı seçimlerin yapılma şekli üzerinden yönlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, İletişim, Karşılıklılık, Potlaç, Armağan

ABSTRACT

The exchange of gifts, which represent significant functions in the triangle of human, society and culture, are among the cornerstones of social interaction. Having considered the reciprocity concept in primitive society in light of ethnographic data, Mauss laid down how gift exchange and potlatch culture functions in a self-producing cycle. Self-production is one of the basic concepts of Luhmann. self-production of functional systems is carried out over communication channels. This paper is intended to show and stress the importance of gift exchange within the social system with a focus on its past and current functions. Consequently, principles of exchange defined by Mauss is one of the mechanisms that Luhmann calls as a communication system. In Luhmann's words, principles of gift exchange operate as choice and motivation mechanisms and their meaning are ascribed based on the way choices are made.

Keywords: Culture, Communication, Reciprocity, Potlatch, Gift

Giriş

Armağan, kişilerarası iletişimde ve toplumsal iletişimde önemli işlevler üstlenen kültürel bir olgudur. Armağan değiş tokuşu, ilkel toplumlardan uygar toplumlara uzanan süreçte insan ilişkilerinin yanı sıra sosyal kurumların işleyişini düzenleyen ve yöneten kültürel bir mekanizma olarak işlemiştir. Mauss (1974) *The Gift* (Armağan) adlı eserinde, etnografik verilerden yararlanarak armağan

değişiminin toplumsal işlevlerini ortaya koymuş, armağanın sosyal sistemde üstlendiği işlevleri toplumun ahlaki sistemiyle ve gizli toplumsal güçleriyle ilişkilendirerek açıklamıştır.

İlkel toplumlarda armağan değişiminin ilkelerini belirleyen Mauss'a göre armağan olgusu kendini yeniden üreten bir döngü içerisinde işlemektedir. Kendini yeniden üretme, Niklas Luhmann'ın sistem kuramının temel kavramlarından biridir. Luhmann'ın Autopoietik sistemler olarak adlandırdığı ve kendini yaratma anlamı taşıyan bu sistemler, psikolojik sistemler ve sosyal sistemler olarak sınıflandırılmıştır. Luhmann özellikle sosyal sistemler üzerinde durmakta ve bunları işlev sistemleri olarak tanımlamaktadır. İşlev sistemleri, ekonomi, siyaset, bilim, eğitim, hukuk gibi alt sistemlerden oluşmaktadır (Ertong, 2011: 10).

İşlev sistemlerinin kendini yeniden yaratması iletişim mecraları üzerinden gerçekleşmektedir. Luhmann'ın teorisinde sosyal olanın en temel ögesi iletişimdir. Sosyolojik analizde sistem fikrinin başat unsur olması gerektiğini düşünen Luhmann'a göre, bireyleri sosyal sistemin aktörleri ya da işbirlikçileri olarak değerlendirmek modern toplumu anlamak için yeterli değildir. Sosyal dünyayı daha iyi analiz etmek amacı güdülyorsa, belirli iletişim kategorilerinin sosyal sistemdeki genel etkilerini incelemek gerekmektedir (Moeller, 2006: 80). Luhmann'ın sistem kuramı, karar verme süreçlerine ilişkin teorik problemlerin ve gerçek yaşamdaki reel sistemlerin analiz edilmesi yoluyla, toplumun alt sistemlerinin işleyişini, yapılarını ve evrimini açıklamanın yanı sıra sosyal olguları sistem ve çevre farklılaşması temelinde açıklama olanağı sunmaktadır (Yoldaş, 2019: 204).

İnsan hayatı ve dünya, gerçekleşen deneyimlerden çok daha fazla deneyim ve eylem olanağı sunması bakımından son derecede karmaşıktır. İnsanın bu dünyada düzen yaratmak için elinde olan yegâne araç, anlam üretimi yapma ve iletişim kurma yetisidir. İnsanlar, ancak iletişim sayesinde belirli anlamlar üzerinde anlaşabilir, bu sayede karmaşıklık ve olumsuzluk içeren dünya ile baş edebilirler. Dil ile iletişim kurmanın yanı sıra sözleri yorumlama ve anlam iletmeye yönelik farklı iletişim yolları da bulunmaktadır (Luhmann, 1995: 219). Armağan değiş tokuşu insanlar arasında bir etkileşim ve bağlantı kurma yolu olarak sosyal sistemi yeniden üretme işlevi üstlenen kültürel mekanizmalardan biridir. Bu çalışmanın amacı, Luhmann'ın sistem kuramı çerçevesinde, armağan olgusunun toplumsal sistem içerisindeki rolünü ve bir iletişim mecrası olarak üstlendiği işlevleri ortaya koymaktır.

Luhmann ve Yeni İşlevselcilik

Yeni işlevselcilik, toplumun bütün kısımlarını birbiriyle ilişkili bir bütün olarak ele alan bir yaklaşımdır. Buna göre toplumun herhangi bir kısmında meydana gelen değişim, sistemin diğer kısımlarında belirli bir ölçüde dengesizliğe yol açmaktadır. Bu dengesizlik sonucunda, sistem zorunlu olarak kendisini yeniden düzenlemektedir (Luhmann, 1995: 29). Yapısal işlevselcilikten sonra gelişen yeni işlevselcilik, toplumsal düzenin nasıl kurulduğunu ve nasıl muhafaza edilip sürdürüldüğünü araştırmaktadır. Yapısal işlevselciliğin kurucusu sayılan Talcott Parsons, kültürü sosyal sistemin en temel özelliği olarak ele almış ve sosyal değişmeyi, evrim ve sistem adaptasyonu gibi kavramlarla açıklamaya çalışmıştır (Slattery, 2014: 380). Parsons'a göre toplumsal işlevler sosyal sistemin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Luhmann ise işlevleri sosyal alt sistemlere atfetmekte ve onların sosyal sistem tarafından inşa edildiğini düşünmektedir. Buna göre, sosyal sistemler problemlerini kendileri belirler ve kendi öz referansları doğrultusunda bu problemleri çözerler (Cristiani, 2003: 105).

Yeni İşlevselcilik ABD'de ve Almanya'da 1980'li yıllarda ortaya çıkmış ve Amerikalı Jeffrey C. Alexander tarafından mikrososyolojik gelenekte kuram üretmeye yönelik çok yönlü bir gelişme olarak nitelendirilmiştir (Wallace ve Wolf, 2004: 68). Yeni işlevselciliğin Almanya'daki en önemli temsilcisi ise Niklas Luhmann'dır. Luhmann'a göre yapısal işlevselciliğin kurucusu olan Talcott Parsons'ın kuramındaki zayıflık kendine atıf (self reference) ve karmaşıklık (complexity) kavramlarını göz ardı etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kavramları içeren büyük kuram geliştirme çabasında olan Luhmann, toplumsal sistemlerin bir çevreden ayrı olarak, birtakım insanların eylemlerinin anlamlı ve birbirine bağlı olduğu her yerde mevcut olduğunu savunmuştur (Luhmann, 1982: 70). Bireyler arasında etkileşimin olduğu her yerde toplumsal sistem ortaya çıkmaktadır.

Kendine atıf, sistemin kendisini gözlemleyebilme, ne yaptığı üzerinde düşünebilme ve karar verebilme kabiliyetinde olduğunu ifade eder. Kendine atıf yapma, politika, bilim, ekonomi, aile, eğitim, hukuk gibi bütün alt sistemlerde geçerlidir. Çok fazla seçenek arasından seçim yapmanın zorluğu karmaşıklığı beslemektedir. Toplumsal sistemlerin başlıca işlevi, karmaşıklığı azaltmaktır. Bu sayede temel sorunlar -sevgi, mutlak güç ve para kazanmak- bazı yönleriyle dinin işlevlerine eşdeğer olan sistemler tarafından çözülebilmektedir (Luhmann, 1985:

39). Bu sistemlerin ortak yönleri, bazı aktörlere inanılarak kabul edilen ve paylaşılan hareket alanları olmalarıdır.

Toplumda bir ölçüde düzenlenmiş, hiyerarşik olarak yapılanmış veya düzenlenmemiş olan çok sayıda etkileşim ve organizasyon sistemi bulunmaktadır. Toplumsal sistem, daha çok organizasyon sistemleri arasında meydana gelen geniş kapsamlı bir iletişimi ifade etmektedir. Luhmann'a göre toplum, iletişimsel olarak erişilebilen tüm yaşantı ve eylemlerin olduğu bir sistemdir. Ancak karmaşık yapıların ve işlevlerinin ayrımını öngören bir toplum teorisi için etkileşim, tüm toplumu temsil eden bir karaktere sahip değildir. Bir bütün olarak toplum, bireylerden ve onların istek ve kararlarından tamamen bağımsızdır. Başka bir deyişle, toplum insanların istekleri ve kararlarıyla disiplin altına alınmaz fakat insanlar toplumsal organizasyon sistemleri tarafından disiplin altına alınırlar (Luhmann, 1985: 311). Toplumun açıklanması, insanların yaptıklarının değil sosyal sistemlerin yaptıklarının açıklanması anlamına gelmektedir (Alver, 2006: 148).

Luhmann ve İletişim Sistemleri

Luhmann'a göre insan hayatı ve dünya, gerçekleşen deneyimlerden çok daha fazla deneyim ve eylem olanağı sunduğu için muazzam derecede karmaşıktır. Aynı zamanda olumsaldır çünkü bu olanaklar kendilerini başka türlü olabilir ya da olabileceği gibi gösterirler. İnsanların bu dünyada düzen yaratmak için ellerinde olan yegâne araçları, anlam üretimi yapma ve iletişim kurma olanaklarıdır. İletişim sayesinde, insanlar belirli anlamlar üzerinde kendi aralarında anlaşılırlar. İletişim, dil sayesinde kişinin bu dünya ile baş etmesini mümkün hale getirmektedir. Dil ile iletişimin yanı sıra, sözleri yorumlamaya ve anlam iletmeye yönelik olan başka iletişim tarzları vardır. Armağan da bunlardan biridir.

Dil ve dille ilgili olmayan iletişim, iletilen anlamları bir insana tek başına kabul ettiremez. Özneler arasında kurulmuş olan karmaşık ve olumsal bir dünya, kişiler arası ilişkide hem seçimin hem de motivasyonun gerçekleşmesini sağlayan mekanizmalar gerektirmektedir. Luhmann'ın iletişim mecraları olarak adlandırdığı bu mekanizmalar, seçim mekanizmaları ile motivasyon mekanizmalarını birbirine bağlar, böylece anlamın kabulünü seçimlerin yapılma şekli üzerinden yönlendirirler (Luhmann, 2014: 12).

Sosyal sistemlerin oluşması ve varlığını sürdürmesi, dolaysız olarak iletişim sürecine bağlıdır. İletişim içinde bulunan bireyler ve onların eylemleri sosyal sistemi oluşturmaktadır. Toplumsal sosyal sistem, iletişim süreçleriyle meydana gelmektedir. Toplumun birliğini sağlayan iletişim en az iki sistemin ya da karmaşık sistemlerin bağlantı kurma süreci olarak açıklanabilir. Sosyal sistem, iletişim ürettiği ve bağlantı kurma yeteneğine sahip olduğu sürece kendi kendini yönetebilmektedir (Luhmann, 1982: 309).

Luhmann'a göre iletişim, anlamın ortak olarak güncelleştirilmesidir. İletişim, anlama ilişkin eylemlerin ve yaşanan değişimin bir arada var olmasını sağlamaktadır. Eylemler, diğerleri için de bir anlam oluşturmakta ve anlam bağlantılarını deneyimlenebilir kılmaktadır. Her güncel iletişim, olası iletişim potansiyelinin seleksiyonudur ve anlamın kendisi, kendini yeniden üreten bir sistem oluşturmaktadır. Anlam sisteminin yeniden üretimi, kendisi tarafından yapıldığı için dışarıdan yönlendirilemez. Çünkü dışarıdan gelecek etkiyi nasıl alacağı da sisteme bırakılmıştır (Luhmann, 1985: 42).

Luhmann, üç anlam boyutu ayrımı yapmıştır. Konu boyutu, sosyal boyut ve zaman boyutu. Konu boyutunda, enformasyonun içeriği farklı konulara göre birbirinden ayrılırken, sosyal boyuttaki iletişimin partnerleri “ben” ve “öteki” olarak farklı perspektifleriyle ve deneyimleriyle birbirinden ayrılmaktadır. Bu ayrım, paylaşılan her anlamın öteki tarafından farklı algılanabileceğini göstermektedir. Zaman boyutunun temel ayrımı, “öncesi-sonrası” olarak yapılmaktadır. Bu ayrım, iletişim sisteminde “geçmiş ve gelecek” ayrımı yapılmasına ya da iletişim süreçlerinin planlanmasına ve parçalara bölünmesine olanak sağlamaktadır. Zamansal boyutta, sosyal boyutta olduğu gibi kimin, ne zaman bir iletişim sürecinde yer alacağı düzenlenebilmektedir (Luhmann, 1982: 42).

Konuşulan dil, yazı ya da elektronik medyanın kullanılması, anlamın üç boyutu üzerinde etkili olmaktadır. Luhmann'a göre yaygın medya, iletişim biçimlerinin yayılmasına hizmet etmektedir. Yaygın medya, aktarılan enformasyonun algılanma, anlaşılma ve bağlantı iletişimi kurma olasılığını arttırmaktadır. Yazılı medyanın kullanılmasında ise mekânsal ve zamansal olarak var olanlar birbirinden ayrılmaktadır. Yazılı medya ve kitap aracılığıyla gerçekleştirilen iletişim, karşılıklı olmamakta, zamansal ve mekânsal farklılık nedeniyle ötekinin iletişimi kabul ettirme baskısı ortadan kalkmaktadır. Elektronik

medya kullanıldığında ise zaman, mekân ve sosyal sınırlar eski önemini yitirmektedir (Luhmann, 1982: 45).

Sosyal sistem teorisini 1984 yılında İletişim Sistemleri Teorisi olarak adlandıran Luhmann'a göre toplum, iletişimden başka bir şey değildir. İletişim, sosyal sistemlerin temelini oluşturur ve sınırlarını belirler. Toplum, sosyal sistemlerin iletişim kümelenmelerinin toplamıdır (Luhmann, 2012: 90). Bütün sosyal sistemler -etkileşim, örgüt ve toplum sistemleri- aynı zamanda birer iletişim sistemidir. Her sosyal sistem sayısız anlamlı iletişimden oluşur ve toplum, iletişimin var olduğu her yerde ortaya çıkar. İletişim, sosyal sistemlerin değerlendirilmesi için en temel gözlem birimidir ve sürekli kendini yeniden üreten bir süreçtir (Luhmann, 2013: 76). Luhmann'ın iletişimi hem toplumsal sistemlerin temeli hem de sistemlerin değerlendirilmesi için gözlem birimi olarak nitelendirmesi, insanın anlam üretme yetisine bir övgü olarak yorumlanabilir.

İlkel Toplumda Armağan Değiş Tokuşu

Tüm toplumlar, mal üretme ve onları gelecek nesillere bırakma yöntemlerine sahiptir. Toplumun kullandığı araçların çeşitleri ve işlevleri üyelerinin sürdürdüğü yaşam tarzıyla doğrudan ilişkilidir. Toplumların kültürleri bağlamında malların üretim, dağıtım ve tüketim biçimlerini inceleyen antropologlar, endüstrileşmemiş topluluklarda yaşa ve cinsiyete dayalı bir iş bölümü olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu toplumlarda, malların dolaşımı mübadele yoluyla sağlanmaktadır.

Mübadele sistemlerini araştıran antropologlar, toplumlardaki mal değişimini ekonomist Karl Polanyi'nin (1968) karşılıklılık, yeniden dağıtım ve piyasa takası olarak belirlediği üç ilke çerçevesinde incelemişlerdir. Bu ilkeler, aynı toplum içinde mevcut olduklarında farklı işlemleri yönetmektedirler. Fakat hemen her toplumda genellikle bu ilkelerden biri etkili olmaktadır. Üretim araçlarının tahsis edildiği bir toplumda genellikle mübadele ilkesinin başat olduğu görülür. Sanayileşmiş devletlerde piyasa takası etkilidir. Kapitalist dünya ekonomisinde pazar ilkesi ya da piyasa takası, alım satımın para değeri üzerinden örgütlenmesi sürecine işaret eder (Dalton 1967). Şeflikle yönetilen toplumlarda yeniden dağıtım ilkesi hâkim iken kabile topluluklarında karşılıklılık ilkesinin hâkim olduğu belirlenmiştir. Yeniden dağıtım, şeflikle yönetilen topluluklarda, sanayileşmemiş ya da hükümetlerin ekonomiye müdahale ettiği devletlerde etkili olmaktadır. Yeniden dağıtım, mal ya da hizmet yerel düzeyden merkeze doğru hareket ettiğinde işler. Ürünler merkezde

toplanır ve görevliler arasındaki hiyerarşiye uygun olarak hareket eder, daha sonra hiyerarşinin alt basamağındaki sıradan insanlara iner (Kottak, 2008: 378).

Karşılıklılık (reciprocité) iki taraf arasında, birbirine aşağı yukarı denk değerdeki mal ve hizmetlerin değiştirilmesi esasına dayanmaktadır. Batılı olsun olmasın hiçbir toplumda karşılıksız hediye verilmez. Karşılıksız görünen armağanların arkasında, her zaman toplumsal zorunluluklar ya da toplumsal prestij beklentisi gizlidir. Günümüzde de aynı durum geçerlidir. Örneğin, dostlarına davet veren insanlarda dahi böyle bir beklenti söz konusudur. Davet veren kişi, ikram ettiği yiyecek ve içeceklerin en kalitelisini sunmaya çalışır. Çünkü bu bir sosyal prestij meselesidir. Davet veren kişi konuklarına sunduğu ikramların benzerinin veya daha fazlasının kendisine döneceği beklentisi içindedir (Haviland, 2002: 243).

Karşılıklılık, akrabalık, evlilik ve yakın ilişkilerle bağlı insanlar arasında ya da toplumsal eşitler arasında yapılan bir mübadeledir. Kabileler halinde yaşayan avcı toplayıcılar gibi eşitlikçi toplumlarda etkili olan karşılıklılık olgusunun, genelleştirilmiş, dengeli ve negatif olmak üzere üç farklı uygulanma biçimi vardır (Sahlins 1972). Genelleştirilmiş karşılıklılık, hediye değerinin ve geri ödeme tarihinin kesin olarak hesaplanmadığı mübadeledir. Yakın ilişki içerisindeki insanlar arasında bu tür bir mübadele söz konusudur. Dengeli karşılıklılık, malın fiyatının, teslim tarihinin ve geri ödeme koşullarının önceden belirlendiği değişim şeklidir. Negatif karşılıklılık ise veren konumundaki kişinin daha iyi bir takas beklentisine girdiği bir mübadele biçimidir.

Karşılıklılık, insanların prestij kazanma amaçlı ritüelleri gerçekleştirmek için mal ve hizmetlerin kendilerine denk mal ve hizmetlerle mübadelesi yoluyla yapılır. Ekonomik sistem, malların üretildiği, dağıtıldığı ve tüketildiği bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre, geçim için üretim yapan toplumlarda var olan karşılıklılık olgusu o toplum ekonomisinin temel taşlarından biridir. Mauss, ilkel toplumlara özgü bu olguyu ayrıntılı biçimde inceleyerek, armağan değişimine özgü ilkeleri belirlemiş ve ayrıca bu armağanlara sihirli güçler yüklendiğini ortaya koymuştur. Değiş tokuş ilkelerinin birincisi, armağan verme zorunluluğu ve alma zorunluluğudur. Bir diğeri alınan armağanın karşılığını verme zorunluluğudur ki bu zorunluluk geri verilen armağanın ilk hediye farklı olma zorunluluğunu da içermektedir. Bir başka zorunluluk ise geri verilen armağanın sonraya bırakılması zorunluluğudur (Smith, 2005: 106).

Klan yaşamında, hediye alma ve verme zorunluluğu ile ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. Zira klanda yaşayan insanlar, ev halkı ve arkadaşları arasında armağan kabul etmeme özgürlüğüne sahip değildir. Armağan verme zorunluluğu da aynı derecede önemlidir. Aksi halde ittifak reddedilmiş olur. Armağan almayı veya vermeyi reddetmek veya davet etmeyi ihmal etmek savaş ilanı demektir. Armağan değiş tokuşunun zorunlu olması, alan ve veren arasındaki tinsel bağa işaret etmektedir (Mauss, 2005: 225).

Mauss'un araştırması, toplumsal yaşamda armağan değişiminin önemini açığa çıkarması ve armağanı sembolik güçlerle ilişkilendirmesi açısından önemli bulunmuş, en başta Lévi Strauss tarafından benimsenmiştir. Armağan, her türden kültürel kurum ile kişi, aile, toplum arasında üretim ve tüketim bağlantılı bir olgu olmasının yanı sıra, dini, siyasi, hukuki ve ahlaki boyutları olan toplumsal bir olgudur (Kenny ve Smille, 2017: 118).

Mauss, ilkel toplumun ekonomi ve hukuk sistemleri çerçevesinde anlaşma yapan, karşılıklı olarak yükümlülük altına giren ve değiş tokuş yapanların bireyler değil topluluklar olduğunu belirlemiştir. Aynı ortamda şefleri aracılığıyla yüz yüze gelen gruplar halinde klan, kabile ve ailelerin bir araya gelerek değiş tokuş ettiği şeyler sadece taşınır mallar ve ekonomik olarak kullanılan eşyalardan ibaret değildir. Bu gruplar, ayinler, şöenler, fuarlar, eğlence ve bayramlar gibi etkinliklere katılmak ve o ritüele yüklenen karşılıklı yükümlülükleri, nezaket gösterilerine istekli bir şekilde uyarak yerine getirmek zorundadır. Mauss'un *toplum yükümlülükler* olarak adlandırdığı bu sistem, bazı özgün farklılıklarla Avustralya ve Kuzey Amerika'da yaşayan kabileler arasında *Potlaç (Potlatch)* adıyla uygulanmaktadır. Potlaç esas olarak *beslemek* ve *tüketmek* anlamına gelmektedir (Mauss 2005: 211).

Potlaç ritüelinde malların paylaşılması, hibe edilmesi ve kasıtlı olarak tahrip edilmesi, o bölgede yaşayan toplulukların istikrar, dayanışma ve barış içerisinde bir arada varoluşunu sağlaması açısından önemlidir. Mauss, potlaç ritüelinin, liderlerin siyasi prestijlerini sürdürmelerine hizmet ettiğini ve bu sistemin savaştan kaçınma mekanizması olarak işlediğini ortaya koymuştur. Mauss'a göre, "ticaret yapmak için insanoğlunun ilk önce mızrağını bırakması gerekir" (Mauss, 1974: 80).

Modern Toplumda Armağan Olgusu

Armağan değiş tokuşunun biçimi ve sunumu günümüzde oldukça değişmiş olmakla birlikte, armağan insanlar arasında tinsel bağ oluşturan bir güç olmaya devam etmektedir. İnsanlar ve toplumlararası ilişkilerde olumlu ya da olumsuz etki yaratma gücüne sahip olan armağan değiş tokuşu, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik boyutları olan bir olgudur. Kültürel bir unsur olarak armağan değiş tokuşunun kişilerarası ilişkileri somutlaştıran yenileyen ve güçlendiren işlevleri bulunmaktadır.

Modern toplumda, armağan alıp verme eylemi belirli günlerle sınırlandırılmayacak kadar çeşitlenmiştir. İnsanların pek çoğu yeni ev alan ya da bir başarıyı kutlayan yakınlarına, sınıfını geçen çocuklarına, davet veren arkadaşlarına hediye almayı bir alışkanlık haline getirmiştir. Bazı işyerlerinde, yılbaşı kutlamaları ve çalışanların doğum günleri gibi özel günler iştirak edilmesi zorunlu bir ritüele dönüşmüştür. Hediye alışverişiyle tüketim kültürü arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırmaya göre en fazla hediye alınan özel günler, yılbaşı günleri ve doğum günleridir (Akgül, 2014: 204). Tüketim kültürünü besleyen armağanlaşma olgusu, tüketici davranışlarını inceleyen araştırmalarda, sosyalleşme, aile ve arkadaşlık ilişkilerinin sürdürülmesine sağladığı katkı açısından ele alınmaktadır.

Armağan değiş tokuşu, kapitalist sistemin zorlaması nedeniyle zorunlu bir eyleme dönüşmüş ve duygusal önemini yitirmiş olsa da armağan alışverişi toplumsal bir zorunluluk olarak devam etmektedir. Özellikle 1960'lardan sonra, lüks yaşamın yanı sıra hediye harcamalarını teşvik eden yayınlar ve kampanyalar aracılığıyla yeni bir yaşam tarzı yaratılmıştır. Daniel Bell'in (1973) sanayi sonrası toplumlar için ortaya attığı modele göre günümüzde tasarrufun yerini tüketim almıştır. Akay'a göre, Bell'in harcama tüketme üzerine kurulu toplum biçimi Mauss'un incelediği ilkel toplum sistemine karşılık gelmektedir. Potlaç kültürünü anlamak, günümüzün tüketim kültürünü anlamak açısından oldukça önemlidir. Georges Bataille *Lanetli Pay* (2010) adlı kitabında potlaçı tüketim ekonomisi bağlamında sorunsallaştırmış ve kavrama yeniden popülerlik kazandırmıştır (Akay, 2016: 57).

Potlaç kültürünün en önemli özelliği maddi ve manevi unsurları iç içe geçmiş bir şekilde sürdürmesi ve yeniden üretmesidir. Potlaç kültüründe, alınan armağanın karşılığını vermeyen kişinin ya da grubun lanetleneyeceğine inanılmaktadır.

Günümüzde, armağan verme zorunluluğunun almaktan önce gelmesi maddiyattan ziyade manevi yükümlülükten kaynaklanmaktadır. Bu manevi zorunluluk, tüketimi körükleyen bir etki yaratmaktadır. Potlaç, ilkel toplumda hem besleyen hem de tüketen / yok eden bir sistem olarak işlevsel olmuştur. Potlaçta tüketme / yok etme eyleminin şölenlerin yapıldığı alanlarda yapılması, bu eylemin gösterişe yönelik olduğunu göstermektedir. Modern toplumda da tüketimin gösteriş içerdiğini, maddi ve manevi unsurlar içeren tüketim-gösteriş ikilisinin ekonomik sistemle ilişkisini göz ardı etmemek gerekmektedir (Akay 2016: 39).

Armağan alıp vermeyi, maddi ve manevi bir borçlanma ilişkisi olarak ele alan Godbout, bu ilişkiyi aile içi ilişkilerden arkadaşlıklara, topluma ve devlete uzanan bir borçluluk sistemi olarak incelemiştir. İlkel toplumda olduğu gibi modern toplumda değiş tokuş edilen nesnelere de maddi değer ötesinde manevi değer taşıyan sosyal bağ kurma araçlarıdır. Değiş tokuş nesnelere ekonomik boyutun dışında soyut borçlar içermektedir. Soyut borçlar sosyal dokuyu oluşturmaktadır. Birey, kendisini yetiştiren anne babaya borçlu olduğu kadar gelişim sürecine katkı sağlayan öğretmene ve en üst sosyal örgüt olan devlete kadar uzanan bir borçluluk sarmalı içerisindedir (Godbout, 2003: 63). Soyut borçlarla, ilkel toplumda armağan değiş tokuşuna yüklenen sihirli güçler arasındaki ilişkiyi gözden kaçırmamak gerekmektedir. Toplumsal yaşamda alıp verme ilişkisine yüklenen zorunluluklar tahakküm aracı olabilen ideolojik gizli aygıtlara dönüşebilmektedir. İnsan ilişkilerinin ve toplumsal sistemin temelinde yer alan değiş tokuş ilkeleri, ekonomi, siyaset ve din alanıyla iç içe geçmiş olarak, sosyal sistemi sürdürme ve yeniden üretme konusunda işlevseldir (Geçgin, 2015: 271).

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde, toplumlar iletişim sistemlerindeki işlevsel farklılaşmalar yoluyla evrim geçirirler. İşlevsel olarak farklılaşan toplumlarda ortaya çıkan karmaşıklıkla mücadele edebilmek adına, toplum çeşitli alt sistemlere ayrılmış, toplumda iletişimin sağlanması için anlam taşıyıcısı olan sembolik iletişim mecraları geliştirilmiştir. Armağan da bu iletişim mecralarından biridir. Toplumu çeşitli işlevsel alt sistemlere ayırarak inceleyen Luhmann'a göre toplum ancak belirli işlevlere ya da iletişimlere odaklanarak gözlemlenebilir. Bu noktadan yola çıkarak yapılan bu çalışmada, armağan değiş tokuşunun sosyal sistem içerisinde yüklendiği işlevler Mauss'un araştırmaları çerçevesinde açıklanmıştır.

Mauss, paranın olmadığı ilkel toplumlara özgü armağan değiş tokuş ilkelerini modern topluma özgü hukuk ve ekonomi sistemiyle ilişkilendirmiştir. Klan dönemindeki değiş tokuş sistemi, insanın gözlemleyebileceği en eski ekonomi ve hukuk sistemidir ve bu sistemin evrimleşmesi sonucunda günümüzün ekonomi ve hukuk sistemi oluşmuştur. Mauss'a göre armağan ile işleyen, bağış ve değiş tokuş ahlakı üzerine kurulu ilkel toplum sistemi, bugüne özgü ahlaki ve ekonomik olguların daha iyi anlaşılmasını sağladığı gibi modern toplumların daha iyi yönetim yöntemleri bulmasına ve geliştirmesine yardımcı olacaktır.

Günümüzde, modern insanın gündelik yaşamının önemli bir bölümü alışveriş, bağış, yükümlülük, zorunluluk konularıyla iç içe geçmiştir. İnsan yaşamında alım satım kavramlarıyla tanımlanan, parayla ölçülen tüketim mallarının yanı sıra duygusal anlam yüklenmiş pek çok olay ve olgu mevcuttur. Örneğin, geçmişte olduğu gibi günümüz toplumlarının pek çoğunda insanlar davet edildiği bir düğüne katılmayı zorunluluk olarak algılamaktadır. Davet edilmemek ya da çağrıldığı halde davete gitmemek olumsuz bir işaret olarak yorumlanmaktadır. Toplumların genelinde, verilen bir armağanın yeri geldiğinde iade edilmemesi, alan kişiyi aşağı bir konuma düşürmektedir. Yine hemen her kültürde, davetlerin ve armağanların karşılığının verilmesi gerekmektedir. Günümüzde, insanlar karşısındaki kişilere borçlu kalmamayı nezaket gereği saymakta ve aldığından fazlasını vermeye özen göstermektedir.

Mauss'a göre insanlar, vermeyi, almayı ve iade etmeyi başardıkları ölçüde ilerlemiştir. İnsanların ilkel toplumdan uygar topluma geçişi, mülklerin ve kişilerin değiş tokuş edilmesiyle başarılmıştır. İnsanlar kendileri için çıkar yaratmayı, karşılıklı olarak çıkarlarını tatmin etmeyi ve bunları savunmayı bilmişler, kendilerini feda etmeden vermeyi öğrenmişlerdir. Armağan değiş tokuşu, davetlere katılmak ya da katılmamak gibi eylemler, kişilerarası iletişimi olduğu kadar toplumsal iletişimi olumlu ya da olumsuz yönde etkileyecek güce sahip olmaya devam etmektedir. Bu döngü içerisinde yer alan eylemler ve ritüeller, toplumun dini, siyasi, hukuki ve ekonomik sistemiyle yakından ilişkili olarak sosyal sistemi yeniden üretmektedir.

Mauss'un değiş tokuş ilkeleriyle günümüzün hukuk ve ekonomi sistemini ilişkilendirmiş olması, armağanın toplumsal işlevler üstlenen evrensel bir olgu olduğunu göstermektedir. Luhmann'ın sistem kuramına göre özellikle sosyal sistemler, işlev sistemleridir. İşlev sistemleri, ekonomi, siyaset, bilim, eğitim, hukuk

gibi alt sistemlerden oluşmaktadır. İşlev sistemlerinin kendini yeniden yaratması ise iletişim mecraları üzerinden gerçekleşmektedir. Mauss ilkel toplumda yaptığı etnografik araştırmalar sonucunda, armağan değiş tokuşunun yanı sıra potlaç olgusunun, Luhmann'ın alt sistem olarak andığı hukuk ve ekonomi alanını yeniden ürettiğini ortaya koyarak armağanın evrensel boyutta bir iletişim sistemi olarak işlediğini açıklamış olmaktadır. Sonuç olarak, geçmişten günümüze sosyal sistemlerin kendini yeniden yaratması, armağan değiş tokuşunun bir iletişim sistemi olarak işlemesi sayesinde gerçekleşmektedir. İnsan var oldukça, armağan olgusunun bireysel ve toplumsal ilişkileri sürdürme ve sosyal sistemi yeniden üretme işlevi devam edecektir.

Kaynaklar

- Akay, Ali. (1999). *Armağan*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Akgül, Deniz. (2014). *Hedonik (Hazcı) Tüketimin Özel Günlerdeki Alışveriş Kültürü Üzerindeki Etkisi ve Ülkelerarası Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Basılmamış Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE.
- Alver, Füsün. (2006). "Niklas Luhmann". *Kadife Karanlık 2*. İstanbul: Su Yayınları.
- Bataille, Georges. (2010). *Lanetli Pay*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Bell, Daniel. (1973). *The Coming of Postindustrial Society: A Venture in A social Forecasting*. NY: Basic Books.
- Cristiani, Daniel Leonard. (2003). *The Form of The System: The Politics of Luhmann's Systems Theory*. PhD Thesis. San Diego: University of California.
- Dalton, George. (1967). *Tribal and Peasant Economies Reading in Economic Anthropology*. Garden City, NY: The Natural History Press.
- Geçgin, Ercan. (2017). "Potlaçtan Armağan Kültürüne: Türkiye'de Kültürün Minnet Ekonomisi Bağlamında Metalaşması". *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*. Niğde: 26-28 Nisan, 2017.
- Ertong, Günnur. (2011). "Niklas Luhmann'ın Sosyal Sistemler Kuramı ve Güven Tartışmaları bağlamında Sağlık Sistemi". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3-26.
- Godbout, Jacques T. (2003). *Armağan Dünyası*. İstanbul: İletişim.

- Haviland, William A. (2002). *Kültürel Antropoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kenny, Michael G. & Smille, Kirsten. (2017). *Antropolojiye Giriş Kültür ve Mekân Hikayeleri*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kottak, Conrad Phillip ((2008). *Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Luhmann, Niklas. (2014). *Aşk-Bir Alıştırma*. İstanbul: Edebi Şeyler.
- Luhmann, Niklas. (2013). *Introduction to Systems Theory*. Cambridge-USA: Polity Press.
- Luhmann, Niklas. (2012). *Theory of Society Volume I*. California: Stanford University Press.
- Luhmann, Niklas. (1995). “Aşk ve Evlilik: Çoğalmanın Düşünyapısı”. *Cogito*. Sayı. 4. 217-225.
- Luhmann, Niklas. (1985). “Society, Meaning, Religion: Based on Self Reference”. *Sociological Analysis*. 46 (1) 5-25.
- Luhmann, Niklas. (1982). *The Differentiation of Society*. New York: Columbia University Press.
- Mauss, Marcel. (2005). *Sosyoloji ve Antropoloji*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Mauss, Marcel. (1974). *The Gift*. Londra: Routledge.
- Moeller, Hans Georg. (2006). *Luhmann Explained From Souls to Systems*. USA: Open Court Publishing Company.
- Polanyi, Karl. (1968). *The Economy as Instituted Process. Economic Anthropology: Readings in Theory and Analysis*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Sahlins, Marshall. (1972). *Stone Age Economics*. Chicago: Aldine.
- Slatery, Martin. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Bursa: Sentez Yayın.
- Wallace, Ruth A. & Wolf, Alison. (2004). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. İzmir: Punto Yayın.
- Smith, Philip. (2005). *Kültürel Kuram*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Yoldaş, Yunus. (2019). *Sistem Kuramı*. İstanbul: Derin Yayınları.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.